

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

РЕЦЕНЗІЯ

на монографію К.В. Кузіної і З.Г. Лихолобової
«Соціально-економічні процеси у монопрофільних шахтарських
містах Донбасу (1950 – 1980-ті роки)»

Вивчення соціально-економічних процесів у монопрофільно функціонуючих шахтарських містах Донбасу упродовж зазначеного періоду знайомить нас з історичною спадщиною, яку отримали ці міста на час їхньої трансформації до ринкових відносин. Дане дослідження дозволяє глибоко усвідомити походження депресивних явищ, з якими зіткнулись шахтарські міста та їх мешканці, сприяє пошуку шляхів подолання кризи містоутворювальної галузі та її соціальної сфери. Отже, актуальність теми монографії К.В. Кузіної і З.Г. Лихолобової сумнівам не підлягає.

У монографії представлено змістовний історіографічний огляд, в якому проаналізовано сучасну українську та зарубіжну літературу щодо проблем паливної галузі Донбасу, теоретичних питань урбанізації та безпосередньо виникнення і розвитку шахтарських міст. Висновок авторів переконливо доводить відсутність спеціальних праць з визначеної теми та необхідність її наукового вивчення. Наголошено також на доцільності використання досвіду російських і західних науковців, об'єктом дослідження яких було місто.

Заслуговує на увагу широка і різноманітна джерельна база рецензованої монографії. Це, передусім, документи, що зберігаються у фондах державних архівів Києва, Донецька, Луганська. Залучено багато статистичних матеріалів: дані Всесоюзних переписів населення, бюджетних обстежень шахтарських родин та поточної статистики, які представлені у фондах обласних статуправлінь. Вдало використано джерела особистого походження: мемуари, матеріали соціологічного опитування, а також художня література.

К.В. Кузіна та З.Г. Лихолобова переконливо довели, що основу діяльності монопрофільних шахтарських міст становить вугільна промисловість. Це обумовило значну увагу дослідників до проблем вугільної галузі.

Періодизація розвитку містоутворювальної галузі, що була ретельно розроблена авторами, дозволила простежити у взаємозв'язку економічні та соціальні процеси в шахтарських поселеннях. У монографії не лише констатуються факти поступового вповзання вугільної промисловості у кризову смугу з кінця 1960-х років і падіння всіх техніко-економічних показників галузі на початку та в середині 1970-х років, але виявлено глибини причини цих явищ. Наголошено на зміні енергетичної стратегії союзного керівництва на користь вуглеводневих видів палива та випереджаючому розвитку східних басейнів, що супроводжувалось скороченням фінансування найстаршого в СРСР вугільного басейну. Саме на цей час у вугільному Донбасі загострився об'єктивний природний фактор – ускладнення гірничо-геологічних умов вугільних розробок. У зв'язку з цим з нових методологічних засад автори показали виробничу діяльність шахтарів. Об'єктивно представлено соціалістичні змагання, новаторські починання, наставництво. З одного боку зображено наполегливу, часом самовіддану, працю гірників, а з іншого – формалізм керівників виробничими змаганнями, прагнення створити ілюзію масовості руху новаторів в умовах «розвиненого соціалізму».

У дослідженні органічно поєднано висвітлення техніко-економічного стану базової галузі промисловості та процеси формування її соціальної сфери.

Відзначено, що найбільш сприятливим був першим етап (1950-і – початок 1960-х років), позначений модернізацією шахтного фонду. Саме у цей час відбувалось масштабне будівництво шахт, а також здійснювалась комплексна механізація основних процесів вуглевидобутку та автоматизація основних ланок виробництва. Водночас простежено

безпосередньо пов'язані з промисловим розвитком урбаністичні процеси у вугільному регіоні, виявлено їх позитивні наслідки: розширення населених пунктів, що виникали при шахтах, зростання чисельності їх населення, активізація забудови, поліпшення стану житлово-комунального господарства та зовнішнього вигляду шахтарських міст. Відзначено покращення медичного та побутового обслуговування мешканців, розвиток транспортно-портного сполучення.

Інтерес читача викликає аналіз культурних процесів у контексті повсякденного життя городян, організації їх дозвілля. Внеском авторів є дослідження проблем формування менталітету населення шахтарських міст.

К.В. Кузіна та З.Г. Лихолобова не оминули увагою соціально-побутові проблеми. Це, перш за все, житлове питання, відставання темпів та якості житлового будівництва у монопрофільних містах порівняно з великими містами регіону.

Темпи розвитку соціальної інфраструктури шахтарських міст помітно уповільнились в умовах виникнення і загострення кризи у вугільній промисловості (з другої половини 1970-х років), що переконливими фактами підтверджують автори монографії. Простежено скорочення, а згодом і припинення модернізаційних процесів у галузі, старіння шахтного фонду, падіння прибутків шахт, пов'язане з цим скорочення бюджетів шахтарських міст, поступовий занепад комунального господарства, погіршення демографічної ситуації.

В монографії доведено, що провал спроб розв'язати проблеми вугільної галузі на основі запропонованої М.С. Горбачовим програми «перебудови» супроводжувався погіршенням ситуації в шахтарських містах за усіма напрямками. Це, у свою чергу, спровокувало потужний соціальний вибух – літні страйки 1989 р. Автори справедливо кваліфікують його як перший конфлікт гірників із владою. Виявлено особливості страйків у шахтарських містах, проаналізовано вимоги страйкарів. Оскільки проблеми розвитку вугільної галузі та її інфраструктури не були розв'язані, причини конфлікту не усувались. Наступна хвиля страйків на початку 1990-х років, за визначенням авторів, стала одним з факторів падіння авторитарного режиму в його останній перебудовній модифікації.

Монографічне дослідження базується на методологічних засадах об'єктивності та історизму, з використанням сучасних теоретичних концепцій історичного пізнання щодо радянської урбанізації, старих промислових регіонів та історії повсякденності.

Але не всі можливості вивчення соціально-економічних проблем шахтарських міст у 1950 – 1980-і роки вичерпано авторами монографії. З метою поглиблення дослідження теми доцільним є більш широке використання методу порівнянь. Наприклад, порівняння тогочасного соціально-побутового становища у шахтарських містах Донецького та Рурського басейнів, формування висновків та рекомендацій щодо можливості використання зарубіжного досвіду. Корисним може стати вивчення досвіду (як позитивного, так і негативного) діяльності органів міського самоврядування, профспілкових організацій щодо вирішення питань життя, побуту та відпочинку мешканців шахтарських міст.

В цілому роботу виконано на сучасному науково-теоретичному рівні. Положення і висновки авторів аргументовані. Фактичний матеріал, узагальнений в цій роботі, може бути використано у процесі підготовки праць з історії окремих населених пунктів регіону та України, створенні навчальних посібників з історичних та економічних дисциплін. Дана праця буде корисною для науковців, педагогів, студентів, а також широкого кола читачів.

Доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри держави і права
Донецького національного технічного університету

А.О. Саржан